

УДК 811=512.161:82-84

ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ АФОРИЗМІВ У ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

SOURCES OF ORIGIN OF APHORISMS IN TURKISH

Покровська І.Л.,

orcid.org/0000-0002-7826-3148

доктор філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри тюркології

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Плешкун С.С.,

orcid.org/0000-0002-0774-7591

студентка магістратури

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто особливості турецьких афоризмів як образно-художніх формул, які вживаються в сучасній турецькій мові різних дискурсів, зокрема, розглядаються їх джерела походження. Встановлено, що основне призначення афоризмів у мові – бути засобом актуалізації уваги реципієнта. Експресивність, наявність стилістичного забарвлення та образність зумовлюють широкі можливості їх активного використання в медіа-просторі, ЗМІ, у тому числі а й у мові Інтернет-видань.

Ключові слова: афоризм, походження, джерело, семантика, турецька мова.

В статье рассмотрены особенности турецких афоризмов как образно-художественных формул, используемых в современной турецком языке различных дискурсов, в частности, рассматриваются источники их происхождения. Установлено, что основное назначение афоризмов в языке – быть средством актуализации внимания реципиента. Экспрессивность, наличие стилистической окраски и образность обуславливают широкие возможности их активного использования в медиа-пространстве, СМИ, в том числе и в языке Интернет-изданий.

Ключевые слова: афоризм, происхождение, источник, семантика, турецкий язык.

The article deals with the features of Turkish aphorisms as figurative artistic formulas used in modern Turkish language of various discourses, in particular, their sources of origin are considered. It is established that the main purpose of aphorisms in the language – to be a means of actualizing the attention of the recipient. Expressiveness, the presence of stylistic color and imagery determines the wide possibilities of their active use in the media space, the media, in particular in the language of Internet publications.

Key words: aphorism, origin, source, semantics, Turkish language.

Постановка проблеми. Афористичні висловлювання завжди привертала увагу науковців, тому вони ставали об'єктом досліджень багатьох наук (філософії, психології, літературознавства та ін.). Звичайно, афоризми також неодноразово аналізувалися з позицій лінгвістичної науки. Водночас зі зміною наукової парадигми змінились і підходи

до вивчення цього явища. Крім того, по мірі розвитку мови виникають нові афоризми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження полягає у вивченні специфіки функціонування афоризмів у сучасній турецькій мові. Питанням афористики присвячені окремі дослідження таких вітчизняних

лінгвістів, як М.С. і М.Г. Ашукіни, Л.П. Дядечко, В.М. Мокієнко, С.І. Ожегов, С.Г. Шулежкова, і таких вчених-тюркологів, як О.Є. Борух, Е. Демір, Т. Джеліккая, І.Л. Покровська тощо, проте функціонування афоризмів у цих працях залишається ще недостатньо вивченим.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в дослідженні афоризмів, які використовуються в сучасному турецькомовному просторі.

Досягнення мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань, як: розкриття особливості функціонування афоризмів у сучасному мовному дискурсі; класифікація афоризмів за джерелом походження; визначення індивідуально-авторських особливостей вживання афоризмів у комунікативно-прагматичному аспекті (на матеріалі турецької мови).

Об'єктом дослідження є афоризми сучасної турецької мови, предметом – комунікативно-прагматична роль висловів, які використовуються носіями турецької мови з різними семантико-стилістичними цілями.

Матеріалом дослідження слугували афоризми, відібрані з інтернет-видань.

Новизна дослідження ґрунтується на тому, що вперше подається розширений аналіз афоризмів турецької мови у контекстуальному вживанні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження афористики уже понад століття є одним із важливих завдань мовознавства, оскільки афоризми в значній кількості представлені в турецькій мові. Ця наука присвячена вивченню та класифікації афоризмів, історії їх виникнення і розвитку, а також вивченню їх значень. Проблема вивчення афоризмів існує вже давно, і на сьогоднішній день багато лінгвістів приділяють цьому лексичному пласту особливу увагу, оскільки він у більшості аспектів відрізняється від фразеологізмів. Підкреслимо, що афоризми займають особливе місце в системі мови і є її невід'ємною частиною, відповідаючи основним принципам будови мовної системи і закономірностям функціонування. Афоризми відносяться до експресивних і впливають на сферу естетичної культури мови.

Якщо слідувати за Академічним тлумачним словником української мови, термін *афоризм* означає «висловлювання, що в лаконічній формі виражає завершену думку; яка-небудь узагальнена думка, висловлена стисло, в дуже виразній формі» [1, с. 73]. Існує також багато інших визначень афоризму, проте найбільш точне формулювання поняття дає Н. Калашнікова: «афоризм є мікротекстом узагальнюючого характеру» [4, с. 10]. Афоризм амбівалентний тому, що він

виступає у двох якостях – мовленнєвого дискурсивного знаку й художнього тексту конкретного жанру. В обох випадках афоризм узагальнює різноманітні прояви особистого й суспільного життя й міцно закріплюється в спілкуванні як його органічна, концентрована й містка форма художнього відображення дійсності та вираження ставлення носія мови до нього.

Афористичні вислови характеризують життєві явища, надають їм позачасового і всеохоплюючого характеру, не містять точного посилання на місце й час здійснення якоїсь дії, вся інформація носить абстрактний характер. Отже, афоризми слугують для узагальнення досвіду попередніх поколінь, вони можуть широко використовуватись у будь-яку епоху й безвідносно до сфери спілкування, що свідчить про їх універсальність. Сукупність зазначених властивостей дозволяє афоризмам виступати ефективним стилістичним засобом посилення виразності тексту, а також здійснювати прецедентні зв'язки як у координатах однієї лінгвокультури, так і в процесі міжкультурної комунікації [3, с. 26].

Афоризми є сталою системою мовних одиниць, усі члени якої характеризуються такими диференціальними ознаками:

1) зв'язком із джерелом (автором; літературним, міфологічним, фольклорним або історичним персонажем; твором мистецтва або літератури; реальною подією і т. п.);

2) загальноновживаністю (вони «не створюються в процесі спілкування, а відтворюються як готові цілісні одиниці»);

3) стійкістю компонентного складу і граматичної структури (що не виключає варіантності);

4) стабільністю, стійкістю семантики, закріпленою за даними звороту в мовному узусі.

Відтворюваність афоризмів характеризується частим вживанням їх у промові як готових мовних одиниць, а також масовою популярністю.

Таким чином, володіючи набором диференційних ознак, властивих будь-якій стійкій, роздільно оформленій мовній одиниці, їх значення мають «генетичну пам'ять» про авторів, котрі їх створили, твори, від яких вони відокремилися, або історичні події, що послугували їх джерелом.

Фонди афоризмів турецької мови склалися протягом багатьох століть у межах закономірностей, властивих мовам тюркської спільності. Афоризми завжди звернені на суб'єкт: вони виникають не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати та висловлювати до нього суб'єктивне ставлення. Тим самим вони є одним із факторів

формування культурних кодів кожної окремо взятої мовної спільності. При цьому важливу роль відіграють переоцінка носіями мови цінностей (культурних, естетичних та ін.), поява харизматичних лідерів, чий погляд і діяльність співзвучні ідеям соціальної більшості, розвиток нових жанрів і видів мистецтва, і, нарешті, саме життя носіїв мов зіставляється в умовах, що змінюються – соціальних, економічних і політичних умовах.

Обставини та шляхи формування конкретних афоризмів не універсальні, що пов'язано з відмінністю самих джерел, форм побутування цих джерел у суспільному і духовному житті суспільства; тимчасових, соціальних, політичних, культурологічних, гендерних, конфесійних та інших факторів, які створюють фон, на якому здійснюється процес мовної комунікації.

У давні часи «афоризація» окремих слів, словосполучень і мікротекстів цілком залежала від того, кому вони належать, чи достатньо відомий і шанований їх автор, чи займає він високе місце в соціальній сфері життя. У XVIII–XIX ст. виникнення афоризму з художньої та публіцистичної літератури залежало від масштабу таланту письменника, від близькості його мови до народної мови, тиражу видання і ступеня актуальності твору-джерела. У XX столітті з огляду на роль різноманітної техніки, яка здатна багаторазово тиражувати твори мистецтва, посилюючи їх вербальний вплив за рахунок музичного супроводу і видовищності, при цьому умови та шляхи формування афоризмів істотно змінилися.

Найдавнішим джерелом зародження фондів афоризмів була усна народна творчість, а з часом й численні літературні жанри. Поступово розвиваючись протягом декількох століть, літературні жанри до XVIII–XIX ст. перетворюються в один з основних джерел поповнення фонду афоризмів турецької мови (художня, наукова і публіцистична література). В епоху науково-технічної революції (XX століття) до числа названих джерел приєднуються кінематограф, телебачення, естрада, реклама і, нарешті, мережа Інтернет.

Аналізуючи турецький сучасний фонд афоризмів, нам вдалось дослідити та виокремити чотири джерела походження афоризмів:

1) Фольклор. Фольклор слугував джерелом для великої кількості афоризмів у турецькій мові. Зокрема, вчені наголошують на значному впливі народних казок, загадок, пісень на розвиток культури мовлення. У турецькій мові широко вживаються слова комедійного героя Ходжі Насреддіна, який у жартівливій формі розповідає повчальні

історії. Більша частина історій може бути повчальною для всіх поколінь, усіх епох, оскільки вони базуються на спільних реаліях. Вони відповідають на питання нашої спільноти. Ходжу Насреддіна хвилюють питання релігії, економіки, освіти, науки, й від нього можна чекати відповідей та вирішення проблем.

Ходжа Насреддін немов дзеркало суспільства, адже його анекдоти – відображення людської сутності в цьому дзеркалі. У ньому ми бачимо проявлення нашої сміливості, страхи, розум і дурість, релігійність та невіру, оптимізм та песимізм. Наприклад: *Ya sayı saymasını bilmiyorsun ya da dayak yememişsin* 'Або ти рахувати не вмієш, або ти битим не був'; *Damdan düşen damdan düşenin halini bilir* 'Хто в горі не бував, той його і не знав, хто з даху падав, той біду впавшого з даху зрозуміє' (тут і далі – переклад наш) [6].

2) Релігія (Біблія та Коран). У світлі сучасних лінгвістичних напрямів взаємозв'язок мови і релігії не викликає сумнівів. Афоризми представлені одиницями коранічного або біблійного походження як моралізаторські настанови. У турецькому суспільстві, де пануючою релігією є мусульманство, джерелом крилатих висловів є Коран, священна книга мусульман. Турецьке населення досить часто використовує у своєму мовленні слова пророка Мухаммеда: *Bir baba çocuğuna güzel halktan daha üstün bir miras bırakamaz* 'немає кращого спадку, який може залишити батько дитині, аніж мораль'; *Zengin, çok mala sahip olana denmez, zengin kalbi olana denir* 'багатий не той, хто має багато майна, а той, у кого є серце'. Поширеними є також слова, що належать пророку Алі: *Hak, körelmez bir kılıçtır* 'справедливість – це невидимий меч'; *Cehaletten daha tehlikeli bir hastalık yoktur* 'немає небезпечнішої хвороби за невігластво'; *Kişi, dilinin eserdir* 'людина – це витвір мови' [2, с. 3].

3) Художня, наукова і публіцистична література. До цієї сфери можна віднести культурно-історичні одиниці, що становлять значну частину досліджуваного афористичного масиву. Широко вживаються слова не лише вітчизняних авторів, але й зарубіжних. Частіш за все афоризмами стають слова всесвітньо відомих людей. У розповсюдженні суттєву роль відіграє історичний та географічний фактори. На розвиток Туреччини значний вплив мали арабські країни, тому тут найбільш знаними є слова та вирази, що належать арабським митцям. Разом із тим наголошуємо на особливій ролі впливу французької літератури на становлення турецької літератури. Перспектива відвідування Франції представниками турець-

кої літературної еліти з метою вивчення мови й ознайомлення з французькою культурою (Ібрагім Шінасі, Намик Кемаль), поява на території Османської держави навчальних закладів із викладанням французької мови (за період з 1839 до 1900 рр. лише у Стамбулі відкрито понад 20 навчальних закладів) всебічно сприяли швидкому «входженню» французької культурної традиції в турецьку літературу. Подальшим етапом «входження» французької культури в турецьку стають численні переклади турецькою мовою творів французьких авторів (Гюго, Мюссе, Золя, Мопассана, братів Гонкурів, Стендала, Бальзака). Окрім перекладів творів французьких авторів, у турецькій літературі з'являються переробки, переспіви, адаптації їхніх творів, у яких частогусто відчутне пряме наслідування, копіювання. Разом із тим у турецькій літературі зароджуються літературні жанри, які, спираючись на західну основу, поступово трансформуються в національно забарвлену, самобутню літературну царину [5]. Так, і в українському, і в турецькому суспільствах часто вживають слова Віктора Гюго, Мольєра, Вольтера тощо:

Geç yetişen ağaçlar en iyi yemiş verenlerdir 'Дерева, які пізно досягають, дають найкращі плоди'; Susan bir bilgin, bir kelime söylemeyen aptaldan farksızdır 'Вчений, який мовчить, нічим не відрізняється від дурня, що жодного слова не мовить' (Moliere) [8].

Більшість використаних одиниць, узагальнюючи властивості сфери життя, наштовхують на висновок, що накладається на життєву закономірність та реальність. Виходячи із цього, можемо виділити кілька різновидів культурно-історичних афоризмів. Найвідомішими є афористичні вислови про роль митця, зокрема письменника, значення його творчості в суспільстві, принципи творчого процесу, що накладаються на національний контекст: *Devler gibi eserler bırakmak için, karıncalar gibi çalışmak lazım. (Necip Fazıl Kısakürek) 'Щоб залишити величезний слід, потрібно працювати, мов мураха'; Şiir, sözcüklerle güzel biçimler kurmak sanatıdır... Hangi sözcük, hangi sözcükle yan yana geldiğinde nasıl bir ışık ortaya çıkar? Bunu bilmek gerek. (Cahit Sıtkı Tarancı) 'Поезія – це мистецтво створення красивих форм за допомогою слів. Завдяки яким словам можна стає світло на душі? Це важливо знати.' [9].*

Тематичний клас афоризмів етико-філософського змісту не поступається в кількісно-якісному відношенні попередньому, демонструючи актуальність типових роздумів для сучасної людини. Серед афоризмів, що позначають філо-

софські роздуми про людину як особистість, моральні принципи та ідеї її життя, спостерігаємо такі: *Aradığın ilham içinde duruyor; sadece sessiz ol ve dinle. 'Намхнення, яке ви шукаєте, завжди іде зсередини; лише залишайтеся спокійними та прислухайтесь' (Мевляна); Hayat beni kaybetmekle hiçbir şey ziyan etmeyecekti. (Sabahattin Ali) 'Життя не втратить нічого, втрачаючи мене'. (Саббахатін Алі); Akılsız adam ne affeder ne de unuttur; saf yürekli adam önce affeder ve sonra da unuttur; bilge ise affeder, ama hiçbir zaman unutmaz (İsmet Özel) 'Дурний ні прощає, ні забуває; довірливий спочатку прощає і потім забуває, мудрий прощає, але ніколи не забуває' (Ісмет Озель) [8].*

4) Політика. У політичному дискурсі досліджувалися семантичні, стилістичні, когнітивні та комунікативно-прагматичні особливості афоризму як елементу ідіостилю. Було доведено, що інформативна функція не є первинною для цього типу комунікації. Головною особливістю мовних афоризмів у політичних промовах є те, що прагматична функція в них пов'язана із ціленастановою політика на встановлення і підтримку контакту з аудиторією та з метою полегшити для неї сприйняття інформативно значущих частин свого виступу і здійснити певний вплив на слухачів.

Проте етнонаціональні афористичні вислови, що досить часто функціонують у мові, ґрунтуються на соціолінгвістичній проблематиці. Мовні одиниці, що належать до цього класу, характеризуються високо-патетичним патріотичним забарвленням. Найбільш відомими є висловлювання М.К. Ататюрка: *Ne mutlu «Türkün» diyene. 'Я щасливий, що я турок'; Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. 'Молодь Туреччини! Ваш перший обов'язок – зберегти і захистити турецьку незалежність, Турецьку Республіку назавжди'; Büyük şeyleri büyük milletler yapar. 'Великі справи роблять великі нації.'; Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, istiklâlden mahrum bir millet, medenî insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık sayılmaz (Mustafa Kemal Atatürk). 'Незалежно від того, наскільки багатий і процвітаючий перед цивілізованим людством народ, який позбавлений незалежності, не може вважатися гідним більш високого звання, ніж службовець (Мустафа Кемаль Ататюрк) [7].*

Поширеними є також слова, що належать Президенту Туреччини Реджепу Тайпу Ердогану: *İslam dünyasının umudu Türkiye'dir. 'Туреччина – надія в мусульманському світі.'; Türkiye bizim ortak*

hayat alanımız, ortak sevdamız, ortak geçmişimiz, ortak geleceğimize. 'Туреччина – наш спільний життєвий простір, наша спільна пристрасть, наша спільна історія, спільне майбутнє.'; *Biz bu millete efendi olmaya değil, hizmetkar olmaya geldik. (Recep Tayyip Erdoğan) 'Ми прийшли не для того, щоб бути господарями цього народу, а задля того, щоб стати його слугами'* [8].

Висновки. Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що основне призначення афоризмів у мові – бути засобом актуалізації уваги реципієнта. Вдало дібрані афоризми насичують тексти живою

енергією, вносять новий відтінок у тлумачення простих, буденних понять, нашоухують на роздуми, пробуджують свідомість до продуктивного сприйняття інформації. Експресивність, наявність стилістичного забарвлення та образність зумовлюють широкі можливості їх активного використання в медіа-просторі, ЗМІ, зокрема й у мові інтернет-видань.

Однак усебічний, детальний класифікаційний опис національного афористичного надбання турків є беззаперечною перспективою сучасної тюркології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. 1970. Т. 1. С. 73.
2. Борух О.Є. Джерела крилатих висловів в українській та турецькій мовах (зіставний аспект). *Мовні і концептуальні картини світу*. ВПЦ «Київський університет». 2011. С. 109–115.
3. Горячева Е.Д. Крылатые выражения в фразеологической системе языка: структурно-семантический аспект. *Вестник ЯГУ*. 2006. С. 28.
4. Калашникова Н.М. Афористичность как черта идиостиля : дис. ... канд. : 10.02.01. Ростов-на-Дону, 2004. 246 с.
5. Прушковська І.В. Французька література в контексті турецької: історія та сьогодення. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 1 (15).
6. Aktan B. Nasrettin Hoca hikayeleri. Istanbul : Iskele Yayıncılık. 85 s.
7. Ataturk Today. An educational archive of facts on the life & achievements of Mustafa Kemal Ataturk and the early period of the Turkish Republic. URL: <https://ataturktoday.com/AtaturkSozleri.htm>
8. Dünyaca ünlü yazar ve şairlerin şiir üzerine sözleri. Dakika haberleri Türkiye'nin haber sitesinde. 2018. URL: <https://www.ensonhaber.com/dunyaca-unlu-yazar-ve-sairlerin-siir-uzerine-sozleri.html>
9. En güzel Aforizmalar, Özlü Sözler. GZT - yeni nesil sosyal içerik platformu. URL: <https://www.gzt.com/lugat/aforizmalar>